

УДК 378.015.31:17.022.1

СТАН РОБОТИ З ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОГО ПРОЦЕСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ

Л. А. Співак, А. О. Таранець

Стаття присвячена проблемі формування екологічної культури в учнів з обмеженими можливостями в процесі вивчення природознавства. Установлено, що в класичній і сучасній психолого-педагогічній практиці акцентується увага на величезних можливостях позитивного впливу екологічного виховання на становлення особистості, розвитку її духовності та формуванні основ екологічної культури. Доведено недостатню розробленість цієї проблеми в українській психопедагогіці. З'ясовано, що екологічна культура учня з обмеженими можливостями – це особистісний феномен, формування якого лежить у руслі когнітивного, емоційно-аксіологічного та діяльнісного аспектах. Визначено теоретико-методичні засади екологічного виховання учнів з обмеженими можливостями. Викладено результати вивчення та аналізу реального досвіду роботи з формування екологічної культури в учнів з обмеженими можливостями в навчально-виховному процесі спеціальної школи. Показано взаємозв'язок між розумінням наявності інформації з природознавства й екології та характером прояву емоційно-ціннісного ставлення до природи та природоохоронної діяльності. Підкреслено, що спроможність адекватно мотивувати оцінні судження, критично оцінювати конкретні вчинки щодо об'єктів природи, засуджувати екологічно неграмотну поведінку, ухвалювати рішення й коригувати власну поведінку відповідно до екологічних норм і правил представлено досить фрагментарно навіть в учнів старіших класів. Обґрунтовано чотири узагальнені рівні сформованості екологічної культури в учнів спеціальної та загальноосвітньої шкіл (від високого до дуже низького). Визначено показники та критерії сформованості екологічної культури учнів 6–9-х класів, показано її особливості, вікову динаміку та потенційні можливості.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна освіта та виховання, учні з обмеженими можливостями, духовність, рівні сформованості екологічної культури.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Реформування педагогічної освіти, що відбувається на сучасному етапі в Україні, вирізняється змістовим оновленням, зміною освітньої політики, її ментальної спрямованості. Визначення пріоритету загальнолюдських цінностей у суспільстві перш за все пов'язано з новим ставленням до дітей. Ще більшою мірою це стосується вихованців спеціальних шкіл, які характеризуються обмеженими адаптаційними та інтеграційними можливостями. Підготовка таких дітей до життя передбачає удосконалення системи спеціальної освіти та передусім пошук шляхів підвищення ефективності процесу навчання у школі.

Науково-технічний прогрес викликав у світі бурхливий розвиток промисловості, сільського господарства, зумовив появу великої кількості шкідливих речовин, побутових і виробничих відходів, що суттєво забруднюють і руйнують навколишнє середовище. Всі ці фактори вказують на необхідність активізації роботи з виховання екологічної культури підростаючого покоління.

Проблему формування екологічної культури особистості й суспільства значно актуалізує пошук людством шляхів духовного відродження та гармонії в стосунках з природою, адже вирішення екологічних питань наразі неможливе без перегляду світоглядних позицій, переоцінювання діяльності людей щодо природи, оскільки природа виступає джерелом не тільки фізичної, матеріальної, а й духовної основи особистості.

Людина не може рости й розвиватися, не взаємодіючи з навколишньою природною сферою, її почуття та розум розвиваються відповідно до того, який характер носять її відносини з природою. Саме тому такий важливий в екологічному вихованні молоді етап шкільного навчання, коли стихійні знання про культуру взаємовідносин з природним середовищем систематизуються й узагальнюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Найвищим рівнем розвитку та саморегуляції особистості є духовність. Природне середовище має великий вплив на становлення особистості та її духовної культури. Цю проблему в своїх дослідженнях розглядали М. Бердяєв, В. Вернадський, Д. Лихачов, О. і М. Реріхи, Г. Сковорода, та ін. У наукових працях М. Кисельова, М. Моїсєєва, М. Реймерса, Г. Стюард, та ін. обґрунтовується необхідність зближення екології й культури (Бондарь, 1990; Миронова, 2008; Співак, 2012), висвітлюється механізм виникнення та сутність поняття «екологічна культура».

Значення екологічної освіти та виховання кожної людини розкривається у роботах Н. Бібік, С. Бородавкіна, О. Захлебного, І. Зверева, І. Суравегіної, та ін. (Миронова, 2008; Синьов, 2008; Співак, 2012).

Різні аспекти проблеми формування екологічної культури в процесі екологічного виховання учнів загальноосвітньої школи представлені в наукових працях Т. Вайди, Н. Грейди, Н. Єфіменко, О. Король, та ін.

Питанням екологічного виховання дітей з обмеженими можливостями, надавали особливого значення І. Бгажнокова, Г. Блеч, В. Бондар, І. Єременко, В. Липа, В. Мачихіна, С. Миронова, Т. Пороцька, В. Синьов, Я. Співак, Л. Стожок, С. Трикоз, та ін (Синьов, 2008; Співак, 2012).

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. В українській корекційній психопедагогіці системно й теоретико-експериментально проблема формування екологічної культури в учнів спеціальної школи ще не досліджувалась.

Результати безпосереднього вивчення стану роботи з формування екологічної культури в процесі вивчення природознавства в допоміжній школі свідчать, що резерви продуктивного вирішення корекційно-виховних завдань використовуються неповно. Актуальними залишаються питання особливостей прояву в учнів з обмеженими можливостями екологічних якостей, визначення системи екологічних понять, що їх мають опанувати школярі в процесі вивчення природознавства, міжпредметних взаємозв'язків, єдиних підвалин екологічного, трудового й естетичного виховання, інтеграційного підходу до природознавчих дисциплін та ін. Через те наявна наразі організація процесу формування екологічної культури в учнів спеціальної школи в процесі вивчення природознавства не задовольняє потребам тенденційного розвитку сучасної освіти, оскільки містить суперечності між: об'єктивними вимогами суспільства до всебічного розвитку особистості в контексті «природа-людина» та рівнем екологічної культури дітей з обмеженими можливостями.

Мета статті полягає у визначенні та перевірці рівнів сформованості екологічної культури в учнів з обмеженими можливостями та учнів з нормальним рівнем розвитку інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. У результаті вивчення стану роботи з екологічного виховання в сучасній спеціальній школі виявлено, що в змісті та побудові навчальних програм із природознавчих дисциплін, планів навчально-виховної роботи недостатньо враховано положення єдності емоційного й усвідомленого пізнання дійсності, збагачення в учнів почуттєвої сфери, розвитку адекватного оцінного ставлення до довкілля, формування потреби в самостійній природоохоронній діяльності тощо. Аналіз уроків природознавства та

позакласних заходів природничо-екологічного спрямування, анкетування вчителів з природознавства, вихователів старших класів виявили невідповідність між роллю природознавства в процесі формування екологічної культури в учнів з обмеженими можливостями та рівнем належної методичної підготовки педагогів, у зв'язку з чим було проведено спеціальне дослідження, мета якого полягала в виявленні наявності елементарних уявлень про екологію в школярів та визначення якості нормативних екологічних знань, отриманих ними на уроках природознавства, а також дослідження та виявлення рівнів сформованості екологічної культури.

Для одержання об'єктивних відомостей про стан екологічної культури учнів з обмеженими можливостями використовувались спеціально підібрані та адаптовані методики й ряд супровідних методів дослідження (анкетування, тестування, бесіди, спостереження, аналіз практичних робіт та ін.). Дослідження проводилось індивідуально, що дало змогу звернути увагу та фіксувати рівень знань школярів з екології, емоційну готовність до самостійної діяльності у природі та проаналізувати індивідуальні особливості учнів для подальшого виявлення рівня сформованості їх екологічної культури. Кожній дитині пропонувалися запитання, картка із завданнями, згрупованими в залежності від її вікових особливостей та програмних вимог до природознавства. Індивідуальні бесіди слугували важливим засобом більш глибокого й тоншого виявлення стану сформованості практичного застосування знань з природознавства й екології.

Оцінка результатів здійснювалася за такими показниками складових компонентів екологічної культури: наявність в учнів мінімальної обов'язкової ерудиції в галузі екології; особливості володіння прийомми розумової діяльності (аналіз отриманої інформації з природознавства та екології, встановлення логічних зв'язків, перенос набутих знань на конкретні життєві ситуації взаємозв'язку людини та довкілля); своєрідність емоційно-ціннісного ставлення учнів до об'єктів та явищ природи (оцінні судження, адекватність та усвідомленість їх мотивації, наявність інтересу та потреби спілкування з природою); характер природоохоронної діяльності (самостійність, правильність, ініціативність) та відповідність поведінки школярів у природі екологічним нормам і правилам.

Результати дослідження свідчать, що елементарні екологічні знання учнів з обмеженими можливостями характеризуються низьким рівнем усвідомленості, повноти, міцності, узагальненості і конкретності (48,6% учнів 6-х і 36,2% – 9-х класів). Основним мотивом усвідомлення значення природничих об'єктів та природоохоронної діяльності і в учнів із нормальним рівнем розвитку інтелекту, і в дітей з вадами розвитку,

виступає ціннісне ставлення до природи, хоча розуміння їх ролі та значущості, особливо в учнів спеціальної школи, навіть 9-х класів, має дуже поверхневий та примітивний характер. Наявність інтересу до об'єктів і явищ природи характерна як для учнів масової школи, так і для учнів спеціальної школи, однак стійкість інтересу в учнів спеціальної школи значно нижча (58,3% учнів 6-х класів масової школи, 26,4% учнів 6-х класів та 34% учнів 9-х класів спеціальної школи).

Встановлено взаємозв'язок між розумінням наявної інформації з природознавства й екології та характером прояву емоційно-ціннісного ставлення до природи і природоохоронної діяльності, своєрідність якого в учнів з обмеженими можливостями полягає в тому, що ґрунтуючись на неповних і поверхневих екологічних знаннях, воно виявляється у нестійкому бажанні досліджувати й охороняти природні об'єкти (33,3% учнів 6-х і 21,7% – 9-х класів), байдужості й небажанні характерно правильно поводити себе в природі, вивчати природні об'єкти й піклуватися про них (41,5% учнів 6-х і 29,5% – 9-х класів). Спроможність адекватно мотивувати оцінні судження, критично оцінювати конкретні вчинки щодо об'єктів природи, засуджувати екологічно неграмотну поведінку, ухвалювати рішення й коригувати власну поведінку відповідно до екологічних норм і правил представлено досить фрагментарно навіть в учнів 8 – 9-х класів.

Розробка та впровадження відповідних завдань дослідження критеріїв оцінки й діагностичних процедур дозволили обґрунтувати чотири узагальнені рівні сформованості екологічної культури в учнів спеціальної та масовою шкіл (від високого до дуже низького):

1. Високий рівень: за всіма критеріями оцінювання ці учні показали найбільш високі результати. Школярі виявляли стійкий інтерес і бажання досліджувати й охороняти природні об'єкти, знання про об'єкти та явища природи характеризувалися усвідомленістю, повнотою, систематизованістю, учні встановлювали суттєві взаємозв'язки людини з навколишньою природою. Емоційно-ціннісне ставлення до природи мотивувалося декількома істотними ознаками і мало адекватний характер. Наявне почуття відповідальності під час взаємодії з природними об'єктами. Підлітки виявляли ініціативність та самостійність у процесі природоохоронної діяльності.

2. Достатній рівень характеризувався тим, що екологічні знання учнів недостатньо міцні, повні й систематизовані, характер суджень про основні екологічні категорії з усвідомленням істотних ознак перебував на нижчому рівні, ніж в учнів, яких віднесено до високого рівня. Діти цікавилися охороною природних об'єктів, мали достатні межі мотиваційно-потребових переваг, брали участь у різних видах природоохоронної діяльності, проте

при цьому не могли цілком адекватно усвідомлювати власні мотиви спілкування з природними об'єктами та явищами, емоційно-ціннісне ставлення до природи й природоохоронної діяльності мотивували одним логічним аргументом, при цьому характер мотивування був адекватним.

3. В учнів з низьким рівнем інтерес та бажання досліджувати й охороняти природні об'єкти в учнів цього рівня позитивні, але недостатньо виражені, проявлялися ситуативно, на рівні розважальності, не були підкріплені знаннями про довкілля. Запас еколого-природознавчої інформації за програмними вимогами мінімальний, унаслідок чого уявлення, що відображають суттєві взаємозв'язки людини й навколишньої природи, усвідомлювалися школярами поверхово. Емоційно-ціннісне ставлення мотивувалося зовнішніми ознаками, при цьому характер мотивування був неадекватним. Почуття відповідальності під час взаємодії з природними об'єктами – позитивно-пасивне. Підлітки не виявляли ініціативності й самостійності в процесі природоохоронної діяльності, постійно потребували контролю та допомоги з боку педагога.

4. Дуже низький рівень було виявлено в дітей, що мали байдуже чи слабо виражене позитивне ставлення до природи та природоохоронної діяльності, в яких практично відсутня потреба в спілкуванні з нею, а також спостерігалася відсутність потреби в природоохоронній діяльності, вирішенні практичних завдань навіть під безпосереднім керівництвом учителя, хаотичність, непослідовність суджень про довкілля. Обмежуючись упізнанням знайомих природних об'єктів та явищ, ці діти не могли встановити найпростіших логічних зв'язків між ними й мотивувати свою відповідь. Емоційно-ціннісне ставлення до природи не обґрунтовувалося, виражаючись словами: «подобається», «не подобається», «хочу», «не хочу». Відсутніми були почуття відповідальності під час взаємодії з природними об'єктами.

Наведені дані свідчать, що розумово відсталі підлітки, навіть дев'ятикласники, мають значно нижчі показники сформованості екологічної культури, аніж шестикласники з нормальним рівнем розвитку інтелекту. Хоча в дітей з обмеженими можливостями виявлено певну позитивну вікову динаміку сформованості екологічної культури, утім, виражена вона слабо, що пов'язано, на нашу думку, із недостатньою ефективністю педагогічного керівництва пізнавальною й практичною діяльністю учнів у процесі вивчення природознавства на уроках і в позаурочний час.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження дає підстави зробити висновки про те, що в класичній та сучасній психолого-педагогічній теорії й практиці акцентується увага на величезних можливостях позитивного впливу екологічного виховання на

становлення особистості, розвитку її духовності та формуванні основ екологічної культури. В українській корекційній психопедагогіці ця проблема системно теоретико-експериментально недостатньо досліджена.

Аналіз навчально-виховного процесу сучасної спеціальної школи виявив низку проблем у змісті, організації і методиці екологічного виховання. Простежується відсутність послідовності та системності засвоєння екологічних знань на уроках природознавства та в позаурочний час, недостатня спрямованість на формування і розвиток в учнів емоційно-ціннісного пізнання довкілля та активної екологічної позиції, зменшення корекційно-виховного потенціалу навчальних предметів природознавчого циклу та виховних заходів цього напрямку. Все це свідчить про необхідність розробки спеціальних технологій з формування екологічної культури в учнів з обмеженими можливостями в процесі вивчення природознавства та підвищення якості екологічної освіти школярів.

Література

1. Бондарь В. И. Экологическая направленность учебно-воспитательной работы в школе. Экология: проблемы образования и воспитания. Переяслав-Хмельницкий, 1990. Ч. 1. С. 13-15.
2. Миронова С. П. Олигофренопедагогика. Компактный навчальний курс : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський державний університет, 2008. 204 с.
3. Синьов В. М. Визначення методологічних принципів досліджень в галузі корекційної педагогіки. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Сер. 19: Корекційна педагогіка та психологія. Київ : НАУ імені М.П. Драгоманова, 2008. Вип. 11. С. 3-8.
4. Співак Я. О. Психологічні вимоги організації процесу формування у розумово відсталих підлітків екологічної культури : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка (серія соціально-педагогічна). Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. Вип. XXI. С. 157–164.

References

1. Bondar', V. I. (1990). *Ekologicheskaya napravlennost' uchebno-vospitatel'noy raboty v shkole*. [The ecological orientation of teaching and educational work in school]. *Ekologiya: problemy obrazovaniya i vospitaniya*, Ch. 1, 13-15 (rus).
2. Myronova, S. P. (2008). *Olihofrenopedahohika*. [Oligophrenopedagogy] *Kompaktnyi navchalnyi kurs: navchalnyi posibnyk*. Kamianets-Podilskyi state university (ukr).
3. Synov, V. M. (2008). *Vyznachennia metodolohichnykh pryntsyypiv doslidzhen v haluzi korektsiinoi pedahohiky* [The determination of methodological principles of research in the field of correctional pedagogy]. *Naukovyi chasopys M. P. Drahomanov NPU, #1*, 3-8, series 19: Korektsiina pedahohika ta psykholohiia (ukr).

4. Spivak, Ya. O. (2012). *Psykholohichni vymohy orhanizatsii protsesu formuvannia u rozumovo vidstalykh pidlitkiv ekolohichnoi kultury : zb. nauk. prats Kamianets-Podil'skoho Natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka (seriia sotsialno-pedahohichna)*. [Psychological requirements for the organization of the process of formation of mentally retarded adolescents of ecological culture: Ya. O. Spivak collection of scientific works of Ivan Ohienko Kamianets-Podil'skyi National university (series social and pedagogical)], # XXI, 157–164 (ukr).

СОСТОЯНИЕ РАБОТЫ ПО ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ КАК КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩЕГО ПРОЦЕССА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СПЕЦИАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Л. А. Спивак, А. А. Таранец

Статья посвящена проблеме формирования экологической культуры у учащихся с ограниченными возможностями в процессе изучения естествознания. Установлено, что в классической и современной психолого-педагогической практике акцентируется внимание на огромных возможностях позитивного влияния экологического воспитания на становление личности, развитии ее духовности и формировании основ экологической культуры. Доказана недостаточная разработанность этой проблемы в украинской психопедагогике. Выяснено, что экологическая культура ученика с ограниченными возможностями – это личностный феномен, формирование которого лежит в русле когнитивного, эмоционально-аксиологического и деятельностного аспектов. Определены теоретико-методические основы экологического воспитания учащихся с ограниченными возможностями. Изложены результаты изучения и анализа реального опыта работы по формированию экологической культуры у учащихся с ограниченными возможностями в учебно-воспитательном процессе специальной школы. Показана взаимосвязь между пониманием наличия информации по естествознанию и экологии и характеру проявления эмоционально-ценностного отношения к природе и природоохранной деятельности. Подчеркнуто, что способность адекватно мотивировать оценочные суждения, критически оценивать конкретные поступки по объектам природы, осуждать экологически неграмотное поведение, принимать решения и корректировать собственное поведение в соответствии с экологическими нормами и правилами предусмотрено достаточно фрагментарно даже у учащихся старших классов. Обоснованы общие уровни сформированности экологической культуры у учащихся специальной и общеобразовательной школ (от высокого до очень низкого). Определены показатели и критерии сформированности экологической культуры учащихся 6 - 9-х классов, показаны ее особенности, возрастная динамика и потенциальные возможности.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое образование и воспитание, ученики с ограниченными возможностями, духовность, уровни сформированности экологической культуры.

**STATUS OF WORK ON ENVIRONMENTAL EDUCATION AS A
CORRECTIVE-DEVELOPING PROCESS IN THE GENERAL
EDUCATIONAL SPECIAL SCHOOL****L. A. Spivak, A. O. Taranets**

The article is devoted to the problem of the formation of ecological culture in students with disabilities in the process of studying natural science. It is determined that in classical and modern psychological and pedagogical practice, attention is focused on the enormous potentialities of the positive influence of ecological education on the formation of the personality, the development of its spirituality and the formation of the foundations of ecological culture. It is proved that this problem is inadequately elaborated in Ukrainian psychopedagogy. It is found out that the ecological culture of a pupil with disabilities appears to be a personal phenomenon. Its formation lies in the cognitive, emotional-axiological and activity aspect. The theoretical and methodological foundations of environmental education of students with disabilities are defined. The results of studying and analysing the real experience of work on the formation of ecological culture in students with disabilities in the educational process of a special school are presented.

The relationship between the understanding of the availability of information on natural science and ecology and the nature of the manifestation of the emotional value attitude to nature and nature protection activity is shown. It is emphasized that the ability to adequately motivate value judgments, critically evaluate concrete actions on the objects of nature, condemn ecologically illiterate behavior, make decisions and correct one's own behavior in accordance with environmental norms and rules is presented in a rather fragmentary manner even among high school students. Four general levels of the formation of ecological culture in students of special and general schools (from high to very low) are justified. The indicators and criteria for the formation of the ecological culture of pupils of the 6th and 9th grades are determined, its features, age dynamics and potential possibilities are shown.

Key words: *Ecological culture; environmental education and upbringing, students with disabilities, spirituality, levels of the formation of ecological culture.*

Співак Людмила Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологій спеціальної та інклюзивної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: yaroslavspivak777@gmail.com

Spivak Lyudmyla Anatoliivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Technology of Special and Inclusive Education of SHEI "Donbass State Pedagogical University" (Sloviansk, Ukraine). E-mail: yaroslavspivak777@gmail.com

Таранець Алла Олександрівна – студентка ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: yaroslavspivak777@gmail.com

Taranets Alla Oleksandrivna – student of SHEI "Donbass State Pedagogical University" (Sloviansk, Ukraine). E-mail: yaroslavspivak777@gmail.com